

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВНІСТЬ: (1917–1921 рр.)

Науково-бібліографічне видання

Книга 1

Київ
Видавництво Ліра-К
2024

УДК 016:94(477):[323.272+321.01]"1917/1921"

*Затверджено до друку ухвалою вченої ради
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 2 від 14.03.2019)*

Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. у 2-х кн. / НАН України; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін.; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. Кн. 1. 656 с.

ISBN 978-617-520-721-5

Науково-бібліографічний покажчик «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)» хронологічно продовжує попереднє видання 2001-го року, що було позитивно оцінене фахівцями-істориками. У ньому описано назви офіційних документів, монографій, дисертацій, наукових статей з часописів, збірників, наукових записок вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, науково-популярних і мемуарних публікацій, книг, брошур, авторефератів дисертацій, тез, матеріалів наукових конференцій, рецензій тощо.

Покажчик містить історіографічну та джерелознавчу інформацію, розраховану насамперед на науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто вивчає новітню історію України й національну культуру.

УДК 016:94(477):[323.272+321.01]"1917/1921"

ISBN 978-617-520-721-5

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2024
© Видавництво Ліра-К, 2024

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І ДЕРЖАВНІСТЬ 1917–1921 РОКІВ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКІВ: ТЕРМІНИ. КОНЦЕПЦІЇ. ДЖЕРЕЛА

Найбільша трагедія народу – це втрата держави. Бездержавний етнос приречений на загибель. Тому боротьба за національне визволення, відновлення й розбудова самостійної країни – завжди священні. Українцям судилося значно довше від інших народів блукати лабіринтами століть до державної незалежності.

Історія національного державотворення свідчить, що кожного разу, коли українці намагалися визволити рідну країну з неволі, гнобителі і недруги таврували їх «мазепинцями», «петлюрівцями», «бандерівцями», стирали імена патріотів з пам'яті нащадків, очорнювали, знищували. Безумовно, це стосується й вікопомної події, яку сьогодні називаємо Українською революцією 1917–1921 рр. За масштабом і суспільно-політичною значимістю вона була помітним явищем визвольних процесів Європи, ставши своєрідним феноменом.

В історії бувають різні події, що часом повторюються. Як і в 1917–1921 рр., українці сьогодні, остаточно обравши європейський вектор розвитку країни, захищають її незалежність і територіальну цілісність від російського агресора, будують цивілізоване суспільство, у якому почуватимуться комфортно.

Не варто оцінювати успіхи і невдачі національного державотворення революційної доби з погляду сьогодення. Потрібно якнайшвидше усвідомити тогочасні прорахунки й досягнення.

Поразка Української революції 1917–1921 рр., хоча й призвела до втрати державної незалежності, проте не спричинила занепаду національного руху в радянській Україні, де, попри тотальне моральне і масове фізичне нищення нашого народу, одразу з'явилося нове покоління борців за визволення. Окрім цього, вона стала джерелом духовного оновлення і для тієї частини національної еліти, яка, залишаючись нескореною, продовжувала боротьбу за незалежність України в екзилі.

Сучасні науковці повинні всебічно висвітлювати наше героїчне, драматичне і повчальне минуле, наголошуючи на потенційних економічних можливостях рідної держави, духовному надбанні світового значення, багатій традиції міжнародного спілкування українців.

Огляд численних публікацій, у яких висвітлюється Українська революція 1917–1921 рр., засвідчує, що сьогодні окремі питання, пов'язані з цим явищем, залишаються малодослідженими, навіть дискусійними, тому деякі з них варто бодай побіжно оглянути.

Важливою складовою будь-якої наукової розвідки є її понятійно-термінологічний апарат. Для ґрунтовного дослідження національних державотворчих процесів 1917–1921 рр. важливі такі ключові поняття, як «держава», «державність», «національне державотворення», «Українська революція», «національно-визвольні змагання» тощо. Їх доцільно охарактеризувати, послуговуючись науковим доробком українських і зарубіжних учених.

Які ж особливості української державності зазначеної доби? Для всебічного вивчення цього питання варто з'ясувати, як співвідносяться терміни «держава» і «державність».

Поняття «держава» найчастіше тлумачать як організацію політичної влади, головний інститут політичної системи суспільства, відповідно вибудовану соціальну структуру, здатну здійснювати найвищий контроль за окремими аспектами поведінки людей на якійсь території¹.

Інше значення має визначення «державність». На думку дослідників, це специфічна ознака державно-політичної організації суспільства, якою визначається історичний розвиток країни (нації, союзу племен та інших утворень), члени якого зуміли створити власну державу або відродити втрачену².

Одне з ґрунтовних визначень цього поняття належить Л. Мельнику, який вважає, що державність – «комплекс інститутів політики, культури, що діють на території, населеній національною спільнотою, пов'язують її в компактну цілісність і забезпечують розвиток у сучасному й майбутньому. До головних рис державності належать: суспільна влада (охоплює власне центральне управління, адміністрацію на місцях, суд і судочинство, збройні сили, фінансову систему, податки й повинності різних груп населення – фіскальна система, право на ведення політичних зносин); система правових норм (закони та нормативні акти, що фіксують відповідні суспільні порядки та відносини); населення і територія з визначеними кордонами»³.

Спробу з'ясувати співвідношення цих термінів здійснила Р. Мінченко, стверджуючи, що державність – поняття широке, багатоструктурне,

¹ *Государство. Политология: энциклопедический словарь*. Москва, 1993. С. 65; *Шемшученко Ю.С.* Держава. Юридична енциклопедія. Київ, 1999. Т. 2. С. 80; *Галушко К.Ю.* Держава. Енциклопедія історії України. Київ, 2004. Т. 2. С. 340–341; *Лісовий В.С.* Держава. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2007. Т. 7. С. 424.

² *Государственность. Политология: энциклопедический словарь*. Москва, 1993. С. 64; *Шемшученко Ю.С.* Державність. Юридична енциклопедія. Київ, 1999. Т. 2. С. 162.

³ *Мельник Л.Г.* Державність. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. Київ, 2002. С. 97.

складалась з різних елементів, одним із яких є держава. Також вони мають різний зміст, співвідносяться між собою як частина й ціле, тому не повинні ототожнюватись. Зважаючи на ці методологічні зауваги, державність потрібно вважати однією з найважливіших ознак суспільства, що забезпечує його життєдіяльність шляхом політичної структуризації і легітимації. Саме вона характеризує якісний стан державно організованого суспільства на будь-якому конкретно-історичному етапі його розвитку. За такого методологічного підходу, на думку вченої, характеристика еволюції вітчизняної державності повинна містити й наукову оцінку, оціночні судження: що було ефективним і корисним за критеріями якості життя, «людського виміру», а що, навпаки, шкідливим, помилковим, тому заводило в глухий кут, породжувало складні суперечності та конфлікти⁴.

Безпосередній стосунок до порушеної проблеми мають синонімічні терміни «державне будівництво», «державотворення», «будування держави», «розбудова держави» тощо, під якими розуміють розгортання процесів формування держави в будь-якому зі створених революційною стихією національних різновидів: УНР доби Центральної Ради та Директорії, Української Держави і ЗУНР. З іншого боку, згадані терміни характеризуються й специфічними рисами. Наприклад, «державотворення» є більш загальним, абстрактним поняттям, а «розбудова держави» – вужчим, відображає процеси зміцнення державності або поглиблення започаткованих здобутків⁵.

Важливо з'ясувати зміст понять «українське національне державотворення», «українське радянське державотворення». Справа в тому, що псевдодержава УСРР (згодом – УРСР) не була спадкоємницею УНР, бо створена за російським радянським взірцем. Після поразки Української революції 1921 р. наші землі було поділено між чотирма загарбниками. Сімдесятирічне радянське панування на території України – не національне державотворення. Більше того, УРСР не була самостійною, бо не мала власних кордонів, зовнішньої і внутрішньої політики, армії, валюти, символіки, тобто всього того, що характеризувало УНР як державу.

Переважна більшість дослідників Української революції справедливо наголошує, що до 1917 р. терміну «Україна» в офіційному вжитку не було. З початком революції прискорився процес перетворення українського етносу на сучасну політичну націю. Уперше за багато століть наш народ найменував себе справжнім ім'ям. Тоді національна держава відродилася й постала перед усім світом назавжди. Навіть більшовики, зважаючи на розмах державотворчих і

⁴ Мінченко Р.М. Еволюція державної влади в сучасній Україні (теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства ВР України. Київ, 2009. С. 20–21.

⁵ Чубата М.В. Законодавство у сфері державного будівництва доби Української революції 1917–1921 років в історико-правових дослідженнях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. С. 15–16.

національно-визвольних процесів 1917–1921 рр., змушені були назвати українською й новостворену радянську псевдодержаву УСРР–УРСР.

Необхідно погодитися з висновками М. Чубатої щодо вилючення з доби Української революції 1917–1921 рр. періоду становлення радянської державності (УСРР) як такої, що не відповідає змісту й сутності національного державо- та правотворення⁶. Безперечно, досвід УСРР–УРСР потрібно вивчати, але не спотворюючи історію і не прив'язуючи штучне радянське тоталітарно-авторитарне державотворення до українського національного. Радянське державотворення мало інший вимір, інші витoki й інші цінності, тому його потрібно досліджувати в контексті історії Росії 1917–1991 рр., з єдиним московським центром, ідеологією, правом, символікою, реформами та перетвореннями.

Ось кілька думок учених і політиків, які обстоюють інші погляди, уникаючи об'єктивного сприймання результатів визвольних змагань. Зокрема, Б. Ложкін безпідставно вважає УРСР Другою республікою, наступницею УНР⁷. Необґрунтованим є заклик Б. Тищика та І. Бойка, що «доцільно висвітлювати в повному обсязі історію тих держав, політичний центр яких знаходився на українських землях», зокрема й УРСР⁸. Причому Української Держави і ЗУНР у цьому переліку немає, а про УРСР мовиться одразу після УНР. Невже автори академічного курсу насправді вважають, що політичний центр українського радянського державотворення знаходився на нашій території? Визнавати українську радянську державність за національну – це реанімувати колоніальну політику. Сьогодні, плекаючи національну історичну пам'ять, гоючи хворобу малоросійства, потрібно якнайшвидше звільнитись від подібного підходу до висвітлення історії нашої країни (причому не лише в історіографії), ідеологічних догм, нав'язаних Москвою, більшовицьких, радянських стереотипів.

Досліджувати окреслену проблему неможливо без з'ясування змісту термінів «Українська революція» та «Українські національно-визвольні змагання». Перше поняття ґрунтовно проаналізував В. Солдатенко, зазначивши, що воно «стало і вихідним моментом, і стрижнем ідеології (концепції), і змістом перетворень, і метою руху української нації (принаймні чималі її частини) на означеному історичному етапі»⁹. Дискусійною є його думка про появу в історії та історіографії визначення «Українська революція»¹⁰. Учений стверджує, що «з перших же днів після повалення самодержавства в документах українських політичних партій і організацій, в усних і друкованих виступах українських політичних діячів залунало нечуване до того словосполучення – Українська революція». У виправданості цього судження можна сумніватись.

⁶ Там само. С. 12.

⁷ Ложкін Б.Є. Четверта республіка. Харків, 2016. С. 12.

⁸ Тищик Б., Бойко І. Історія держави і права України: акад. курс: підручник. Київ, 2015. С. 7.

⁹ Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ, 1999. С. 6.

¹⁰ Там само.

Перші дні й місяці революційні події в Україні у свідомості їх очевидців (крім українських самостійників) асоціювалися лише з загальноросійською революцією, тому для цього періоду варто застосовувати такі терміни й словосполучення, як «Лютнева революція 1917 р.», «сучасна російська революція», «велика революція в Росії», «революція в Україні», «здобутки революції в Україні», «здобутки революції загалом, а в Україні зокрема» тощо.

У статті «В огні й бурі» (1918) М. Грушевський писав: «Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусила сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами і киданнями революції російської, хаотичної й страшної. Російська революція потягнула нас через кров, через руїну, через огонь»¹¹. До речі, у літературі не повідомляється, в якій праці цього видатного українця вперше використано термін «Українська революція». Напевно, щойно згаданій публікації.

Одним із перших поняття «Українська революція» вживав М. Шаповал (псевдонім М. Сріблянський). Так, у брошурі «З біжучої хвилі (Революція, Установчі збори і наша політика)» (1917), виданої Центральним Комітетом УПСР, він писав: «Як результат укр[аїнської] революції – Українські Установчі Збори санкціонують лад, що установиться в революційному процесі»¹².

Одночасно з ним терміном «Українська революція» послуговувався й один з активних самостійників Ф. Коломийченко. Негативно оцінюючи II Універсал Центральної Ради, що «заплямував день української волі» і «витверезив» українство, він зазначив, що перед ним «залишається ще одна дорога, дорога Революції не «загальної», «не московської», але Революції Української» та закликав усіх свідомих співвітчизників «до утворення Української Революції»¹³.

Поряд з термінами «Революція в Україні», «Революційні події в Україні», «Українська революція» тощо в літературі часто використовується і поняття «Русская революция на Украине», яким, наприклад, назвав спогади Н. Махно¹⁴.

Про початок Української революції, її рушійні сили, взаємозв'язок і взаємовплив української та російської революцій у працях мовить і А. Камінський. Особливу увагу привертають розділи «Сила і слабкість української революції 1917 року» та «Українські концепції революції» з його книги «За сучасну концепцію української революції». Характеризуючи Українську

¹¹ Грушевський М. «В огні й бурі». Твори: у 50-ти т. / М. Грушевський. Львів, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 110–111. (Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)»).

¹² Шаповал М. Ю. З Біжучої хвилі / М. Сріблянський [псевд.]. Київ, 1917. 22 [2] с.; Український національно-визвольний рух, березень – листопад 1917 року: док. і матеріали / НАН України, Ін-т історії України [та ін.]. Київ, 2003. С. 720. (Джерела до вивчення історії Української революції).

¹³ Коломийченко Хв. Революція в українському житті. Шлях. 1917. № 5/6. С. 102–106.

¹⁴ Махно Н. Русская революция на Украине (от марта 1917 г. по апрель 1918 г.). Кн. 1. Париж, 1929. 211 с.

революцію, автор слушно зауважує: «Як відомо, перед 1917 роком українська революція не розвивалася відрубно на власному ґрунті. Розвиток її відбувався у річищах різнорідних російських революційних течій»¹⁵.

У сучасній історіографії дослідження теоретичних аспектів порушеної проблеми продовжилось. Так, О. Гомотюк і Є. Паньків ґрунтовно проаналізували особливості, спільні та відмінні риси, взаємозв'язок Лютневої російської й Української революцій¹⁶. Автори наголошують, що метою національної російської революції було відродження Російської імперії, придушення визвольного руху українців та інших поневолених народів.

На першому етапі розвитку обидві революції мали чимало спільного: виникли під впливом невдоволення простолюду суспільним ладом, розвивалися в процесі боротьби з ним. І хоча причини невдоволення повсталих, мета, завдання виявилися різними, усе ж бачення спільної основи, кінцевого результату подій було однаковим серед українського революційного проводу упродовж 1917 р.¹⁷ До речі, згодом Є. Маланюк справедливо зазначав, що ця ідейна спорідненість устромлювала «ніж у спину» нашої національній революції¹⁸.

На думку О. Гомотюк та Є. Паньківа, потенціал Української революції був величезним, бо вона розгорталась у національній, демократичній і соціальній площинах¹⁹. Її ідейний характер визначався тим, що була визвольною і спрямованою проти національного поневолення. Цим подія докорінно відрізнялася від національного забарвлення Лютневої російської революції, ідеологи якої намагалися не лише зберегти «єдину і неподільну» Росію, а й розширити її географічні межі за рахунок територій країн інших народів²⁰. Автори резюмували, що «... Українська революція звертає з дороги «одного революційного фронту» і різко ступає на шлях єдиного революційного фронту України. Лютнева революція в Росії завершується приходом більшовиків. А Українська – приводить до проголошення IV Універсалом УЦР самостійності України»²¹.

Термін «Українська революція» до середини 1930-х рр. вживався й радянськими дослідниками. Наприклад, під назвами «Істукрев», «Істукрят»²² кілька

¹⁵ Камінський А. За сучасну концепцію української революції / передм. М. Прокоп. Мюнхен, 1970. С. 41.

¹⁶ Гомотюк О., Паньків Є. Лютнева російська і Українська революція. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Тернопіль, 1998. Вип. 7 С. 66–73.

¹⁷ Там само. С. 69.

¹⁸ Маланюк Є. Перше завдання / Військовий [псевд.]. Час. 1996. 2 серп.

¹⁹ Гомотюк О., Паньків Є. Знач. твір. С. 66–73.

²⁰ Там само. С. 71.

²¹ Там само. С. 73.

²² Котко К. Істукрев: історія українських революцій. Харків, 1922; Його ж. Істукрев: попул. підруч. історії укр. революцій. Харків, 1928. 78 с.; Його ж. Істукрят. Харків, 1934. 110 с.

разів видавався так званий «популярний підручник історії українських революцій» М. Любченка (псевдонім К. Котко), що був написаний у глузливо-іронічній формі, проілюстрований безліччю карикатур. Автор, фальсифікуючи та перекручуючи історію українського державотворення доби Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, не згадуючи про діяльність Західно-Української Народної Республіки, назвав свою монографію «скромною працею», якій намагався «надати строго витриманого наукового характеру»²³. Зауважимо, що М. Любченко вживав термін «українські революції», а не «українська революція», вважаючи всі зміни, пов'язані з приходом до влади Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, Директорії, за окремі події: «Цей шлях, шлях революцій, примушував чергових претендентів на державну владу чомно записуватись у чергу для роблення революцій»²⁴. У післяслові до книги стосовно питання вигаданих українських революцій він у дусі ідей більшовизму резюмував: «Трудящі України рішуче заявили, що в них була тільки одна революція, ім'я їй: Жовтень. Інших революцій вони не знають»²⁵. Варто додати, ці рядки цитуються з другого видання книги (1928), що була опублікована під час утвердження марксистсько-ленінської методології в сталінській інтерпретації, за рік до Великого перелому, коли авторитарний генеральний секретар КПРС установив абсолютну владу в державі. У третій, останній, публікації підручника (1934) назву «Істукрев» замінено на «Істукрят» («Історія українських рятувань»), а термін «українські революції» – на не досить зрозумілий вираз «українські рятування», що, звичайно ж, варто розцінювати як намагання більшовицьких ідеологів стерти з історичної пам'яті та свідомості українського народу доленосну визвольну подію.

Популярними серед науковців української діаспори був не лише термін, а й події Української революції 1917–1921 рр., яким вони присвятили численні статті, нариси, монографії, збірники документів²⁶.

Російські дослідники неохоче визнають термін «Українська революція», не бажають виокремлювати цю подію, що лише на початку розвивалася в річищі загальноросійської революції.

На думку історика В. Булдакова, «революційні події в Україні в 1917–1921 роках тепер часто називають самостійною національною революцією. Усе ж вся ця калейдоскопічна круговерть із короткочасним приходом до влади різних політичних сил була своєрідною, однак невід'ємною складовою

²³ Котко К. Істукрев: попул. підруч. історії укр. революцій. Харків, 1928. С. 75.

²⁴ Там само. С. 24–25.

²⁵ Там само. С. 75.

²⁶ Велика Українська революція: матеріали до відновлення української державності. Нью-Йорк : УАН у США, 1967. 112 с.; Українська революція. Документи: 1919–1921. Т. 2. / ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1984. 478 с.; Федюшин О. Украинская революция, 1917–1918 гг. / пер. с англ. Л. Игоревский. Москва, 2007. 334 с.

тодішнього всеросійського хаосу. [...] Розпад, як і подальше відродження імперії, був об'єктивним процесом, а українська революція проявилася в ньому цілком природно»²⁷. Дослідник І. Михайлов без будь-якої аргументації наголошує на «так званій українській революції початку ХХ ст.», а надбання українських і зарубіжних учених називає «міфом про українську революцію»²⁸. На думку А. Дикого, «революція на Україні, як і в усій Росії, була революцією соціальною, а ніяк не національною»²⁹.

Аналогічний підхід, на жаль, спостерігаємо і в найновіших ювілейних, датованих 2017 р., виданнях інших російських дослідників³⁰, які не враховують особливостей Української революції. На цьому, наприклад, досить влучно наголосила І. Оніщенко: «Визрів і набрав великої сили український національний рух, який виступив за політичне самовизначення України аж до відокремлення від Росії. [...] Саме цей чинник перетворив революцію в Україні на українську революцію»³¹.

Скептично ставляться до згаданого терміну і деякі сучасні українські науковці. Так, О. Михайлюк, не наводячи вагомих аргументів проти вживання поняття «Українська революція», зазначає, що такий підхід «звужує перспективу бачення»³² аналізованої події. Дещо об'єктивніше про цю проблему говорить історик права О. Мироненко: «Саме грубі політичні прорахунки Центральної Ради, шарахання від соціалістичної орієнтації до монархізму та ще й на німецьких багнетах за доби Гетьманату П. Скоропадського, подальші незграбні дії Директорії, різкі політичні коливання «уповноваженої диктатури» в ЗУНР не дають підстав стверджувати про якусь українську революцію 1917–1920 рр. як окреме суспільно-політичне явище... [...] Революційні події в Україні 1917–1920 рр., у ході яких вчинялись спроби відновлення української державності з боку різних політичних сил, у відмінних одна від одної формах і з діаметрально протилежними намірами, точились у рамках певним чином перманентних Лютневої і Жовтневої

²⁷ Булдаков В. Семнадцатый век и семнадцатый год. *Родина*. 1999. № 8. С. 107.

²⁸ Михайлов И.В. «Украинская революция» или революция на Украине? *Вестник Московского государственного института международных отношений*. 2010. № 1. С. 65.

²⁹ Дикий А. *Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века)*. Москва, 2008. 528 с.

³⁰ Вахитов Р.Р. *Революция, которая спасла Россию*. Москва, 2017. 224 с.; Каптур А. *Великая революция и контрреволюция: причины, процессы и последствия*. Москва: ИТРК, 2017. 208 с.; Костриков С.П., Кострикова Е.Г. *Локомотивы истории. Революционный 1917*. Москва, 2017. 224 с.; Кремлёв С. 1917. Февраль – для элиты, Октябрь – для народов. М., 2017. 256 с.; *Революция 1917-го в России*. Как серия заговоров / авт. кол.: А. Колпакиди, Ю. Мухин, С. Кара-Мурза, С. Кремлёв [и др.] Москва, 2017. 650 с.

³¹ Оніщенко І. *Історія України* : навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2001. С. 89.

³² Михайлюк О.В. «Українська революція» чи «Російська революція на Україні»? *Грані*. 2000. № 5. С. 70.

загальноросійських революцій, наслідком яких стала всеохоплююча найжорстокіша громадянська війна. Говорити про явище окремішн[ь]ої «української революції» у зв'язку з цим з теоретичного погляду підстав немає»³³.

Унікаючи терміну «Українська революція», М. Пасічник використовує поняття «національно-визвольні змагання» або «національна революція». Незрозумілою, навіть загадковою, є назва розділу «Відновлення української державності після національної революції 1917–1921 рр.» у його навчальному посібнику «Історія України»³⁴. Про яке «відновлення української державності» «після революції», тобто 1921 р., мовиться? У той час відбувся процес згортання національного державотворення, встановлення радянської влади.

Не сприймає вказаний вище термін і Д. Яневський, який у монографії «Політичні системи України 1917–1920 років» спочатку вживав поняття «Українська революція» та «Визвольні змагання» як синоніми³⁵, а згодом, у низці інших публікацій, об'єднаних під назвою «Проект “Україна”» (2017), глумиться не лише над цими термінами, а й науковцями, які досліджують різні аспекти історії Української революції 1917–1921 рр. Наприклад, у книзі «Загублена історія втраченої держави»³⁶ він констатує, що історичні процеси і події в Україні періоду 1917–1920 рр. «сучасні дослідники щосили, відчайдушно, зятято намагаються вписати в схему так званої «Української революції» та «Національно-визвольних змагань українського народу 1917–1920(1) років»³⁷. Автор заперечує доцільність вживання термінів «національно-визвольні змагання» і «українська державницька ідея», бо, на його переконання, «ані таких змагань, ані такої ідеї в природі не існувало, оскільки станом на 1917 р. не існувало, наприклад, українського народу як такого; отже, не могло існувати а ргіюі ані його змагань, ані його державницької ідеї»³⁸. Потрібно наголосити, що така позиція Д. Яневського є досить близькою до поглядів О. Бузини³⁹, С. Удовіка⁴⁰ тощо.

³³ *Мироненко О.* Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр.: теоретико-методологічний аспект. Київ, 2002. С. 20–22.

³⁴ *Пасічник М.* Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. Київ, 2005. С. 434–502.

³⁵ *Яневський Д.* Політичні системи України 1917–1920 років: спроби творення і причини поразки. Київ, 2003. С. 2, 24–25, 438–439.

³⁶ *Яневський Д.* Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави. Харків, 2017. 252 с.

³⁷ *Яневський Д.* Загублена історія втраченої держави. Харків, 2009. С. 14; *Його ж.* Проект «Україна», або Загублена історія втраченої держави. Харків, 2017. С. 14.

³⁸ *Яневський Д.* Загублена історія втраченої держави. Харків, 2009. С. 157.

³⁹ *Бузина О.* Учебники фальшивой истории Украины. *Сегодня.* 2006. 20 нояб. С. 24–25; *Його ж.* Тайная история Украины-Руси. Киев, 2006. 319 с.

⁴⁰ *Удовик С.Л.* Государственность Украины: истоки и перспективы. Киев, 1999. 208 с.; *Його ж.* Какая Украина нам нужна. Киев, 2001. 100 с.

Повертаючись до твердження Д. Яневського, що «станом на 1917 р. не існувало українського народу», варто запитати: «З яким «неіснуючим» народом ідентифікувала себе Л. Косач-Квітка, обравши 1884 р. псевдонім Леся Українка?». Невже не рідну Україну наш народ оспівував у піснях, а письменники звеличували в художніх творах? Прикладом може бути «Заповіт» Т. Шевченка (1845), твір «Повій, вітре, на Вкраїну» С. Руданського (1856) тощо. Невже про «неіснуючий» народ мовиться в щомісячнику «Украинский вестник» І. Срезневського (1816–1819), альманасі «Украинец» М. Максимовича (1859, 1864)? Звичайно, цей перелік можна продовжувати, однак варто згадати двотомне довідкове видання універсального змісту «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914, 1916), яке редагували Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Ковалевський, Ф. Корш, А. Кримський, М. Туган-Барановський, О. Шахматов. У ньому вміщено матеріали з історії та географії України, статті про звичаєве право нашого народу, його антропологічні особливості, історію української мови тощо. Автори розвідок охарактеризували витоки, особливості та основи життєдіяльності «неіснуючих», за словами Д. Яневського, українців.

Як з'ясувалося, подібні погляди на українство останнім часом, на жаль, досить популярні. За «дивним збігом обставин» у Росії опубліковано низку праць з історії України, у яких автори, зокрема А. Дикий⁴¹, О. Ширококорд⁴² тощо, насміхаються над терміном «Українська революція», дослідниками історії Української революції 1917–1921 рр. й історії України. Усе це сприяє поширенню хворобливих вигадок російських ідеологів, їх прихильників у нашій державі, зокрема Д. Табачника, про узгодження історії України з історією Росії, а там – і про об'єднання країн. Підтвердженням їхніх намірів є неприховані антиукраїнські переконання Д. Яневського: «... за нами – невдалий у плані продуктивності експеримент зі створення правової держави на неправовому фундаменті. Сучасна Українська держава неодмінно розпадеться – питання лише в темпі цього процесу і в ціні, яку доведеться заплатити за нього»⁴³. У черговому «Проекті...» (2012) цей автор чіткіше конкретизує «перспективи» нашої держави, вважаючи, що вона «приречена – і на те немає ради»⁴⁴. Слід наголосити, ця думка перегукується з поглядами П. Толочка, який вважає, що між українцями («західняками») і «східняками») «примирення не-

⁴¹ *Дикий А.* Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века) Москва, 2008. 528 с.

⁴² *Ширококорд А.Б.* Утерянные земли России. Отколовшиеся республики. Москва, 2007. 496 с.; *Його ж.* Тайная история Украины. Москва, 2008. 432 с.; *Його ж.* Битва за Новороссию. Москва, 2015. 352 с.

⁴³ *Яневський Д.* Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри. Харків, 2010. С. 294.

⁴⁴ *Яневський Д.* Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра: таємна історія української державності. Харків, 2012. С. 882.

можливе»⁴⁵, а от щодо «перспектив» росіян і українців, то він переконаний, що «наші народи об'єднуються, як це було вже не раз у нашій історії»⁴⁶. Не про реальну незалежну Україну, а лише про «Проект “Україна”» пише й А. Ставицький, для якого «“край”, що відколовся від великого «тіла» цивілізації вже неповноцінний», «в такому стані країна може існувати лише тимчасово», «в «українців» не було історичного права на утворення власної держави», а також існує «можливість історичного реваншу», «можливість перемоги «руського» над «українським» у самій Україні»⁴⁷.

Щоб очорнити українське національне державотворення та ідеї Помаранчевої революції, після 2005 р. одна за одною з'являлися «сенсаційні» публікації О. Бузини, А. Дикого, О. Каревіна, В. Корнілова, В. Лучка, Ю. Мірошниченка, С. Удовіка, О. Широкограда тощо, у яких досить чітко проглядаються сепаратистські ідеї. Так, Ю. Мірошниченко та С. Удовік, аналізуючи події в Україні кінця 1917 – початку 1918 р., зазначають, що «сучасні українські історики трактують зазначені події як війну Росії проти України, але юридично для цього немає ніяких підстав», а також наголошують, що «ці події можна однозначно кваліфікувати як громадянську війну у межах Російської імперії»⁴⁸, яка, на їхню думку, розпочалася в грудні 1917 р.»⁴⁹. Автори одностайні в думці, що її «розв'язали радикальні українські націонал-соціалісти»⁵⁰. Слід зазначити, що вони плутаються в аргументах щодо «початку» та «першопричин» так званої громадянської війни, тому обґрунтовують іншу версію, згідно з якою, її започаткував «VII пленум УЦР. [...] 30 жовтня 1917 р.», де одночасно «були «затверджені» кордони УНР»⁵¹. Російський дослідник А. Дикий вважає, що ця «братовбивча громадянська війна спричинена пропагандою сепаратистів»⁵², а щодо війни, то, на його переконання, більшовики завоювали Україну «не штиками й кулеметами, не матроськими загонами і червоногвардійськими загонами, як стверджують се-

⁴⁵ Толочко П. Про «хороший» Захід і «поганий» Схід. Київ, 2008. С. 26.

⁴⁶ Толочко Петр: быть в интеллектуальной оппозиции – святой долг интеллигенции [Електронний ресурс] / [записав] А. Данилов. URL: <http://2000.net.ua/2000/svoboda-slova/sudby/33068>.

⁴⁷ Ставицький А.В. Украинская мифоистория в режиме информационной войны. Севастополь, 2014. 176 с.; Його ж. Национальная политика по отношению к русским на Украине: причины, цели, характер. *Научный электронный архив*. URL: <http://econf.rae.ru/article/10222>.

⁴⁸ Мірошниченко Ю.Р., Удовік С.Л. Русь – Україна: становлення державності : в 2 т. Київ, 2011. Т.2. С. 200.

⁴⁹ Там само. С. 197–198.

⁵⁰ Там само. С. 223.

⁵¹ Там само. С. 219.

⁵² Дикий А. Неизвращенная история Украины-Руси (от начала 19-го до середины 20-го века). Москва, 2008. С. 47.

паратисти, спотворюючи історію та замовчуючи факти [...], а шляхом агітації й пропаганди більшовизму серед жителів-українців, робітників, селян і солдатів “української армії”»⁵³, «Україна насправді не була завойована великородами, а приборкана пропагандою більшовицьких ідей»⁵⁴.

Згадуваний Д. Яневський також переконує читачів, що нібито українці розв’язали громадянську війну, звинувачує «національно-соціалістичне керівництво самозваної УЦР» у проголошенні УНР, констатує, що «ціна питання – державна зрада, і спровокована в тому числі їхніми діями громадянська війна»⁵⁵. На його думку, III Універсал був «оголошенням громадянської війни»⁵⁶.

Наведені вище думки поділяє й О. Ширококорд, вказуючи: «20 листопада 1917 р. ми справедливо можемо назвати днем початку Другої Руїни. На Україні розпочалась війна всіх проти всіх»⁵⁷. Він переконаний, що «радянські історики перебрехали сутність громадянської війни як в цілому, так і окремо на Україні, подавши її у вигляді боротьби українського пролетаріату та найбільшого селянства проти буржуазії, поміщиків і куркулів. А тепер історики-самостійники намагаються нав’язати принципово іншу і ще більш далекую від істини схему. Нібито український народ боровся за незалежність проти москалів. [...] На 90% це була внутрішня громадянська війна, всіх проти всіх, тобто чергова Руїна»⁵⁸. У новій книзі О. Ширококорд ще раз зосередив увагу на так званій громадянській війні: «Центральна Рада оголосила війну радянській владі. [...] до 20 листопада 1917 р. у Росії ще не було громадянської війни [...] Так що, об’єктивно кажучи, саме Центральна Рада стала призвідницею громадянської війни на території колишньої Російської імперії»⁵⁹. Коментарі, як кажуть, зайві. Варто побажати цьому «знавцеві» «таємної історії України» не лише об’єктивно аналізувати події, а й не перекручувати прізвищ представників української еліти, бо згаданий у його книгах Голубинський – це Голубович, Тютюнін – Тютюнник, Чехновський – Чехівський⁶⁰ тощо.

Щодо ж до справжніх «ініціаторів» громадянської війни, то про них досить ґрунтовно в публікаціях оповів П. Захарченко, акцентуючи увагу на тому, що не Центральна Рада спричинила її, а більшовицька Росія. Це було потрібно агресорові, «щоб завуалювати факт збройної інтервенції та нелегітимності своєї присутності в Україні». Дослідник обстоює цю думку і в інших

⁵³ Там само. С. 155.

⁵⁴ Там само. С. 265.

⁵⁵ Яневський Д. Загублена історія втраченої держави. Харків, 2009. С. 159.

⁵⁶ Яневський Д. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського. Харків, 2010. С. 173.

⁵⁷ Ширококорд А. Утерянные земли России. Отколовшиеся республики. Москва, 2007. С. 68.

⁵⁸ Там само. С. 75.

⁵⁹ Ширококорд А.Б. Тайная история Украины. Москва, 2008. С. 309.

⁶⁰ Там само. С. 310, 312, 314.

працях⁶¹. Так, в одній з останніх порівняв розв'язані Росією війни в Україні 1917 р. та 2014 рр., наголошуючи, що гібридну війну, що розгорнув Кремль знову «намагаються подати як громадянську»⁶². На його думку, упродовж 1917–1918 рр. «паралельне існування в Україні київського національного і харківського радянського владних центрів надало можливість російським більшовикам видавати подальшу агресію зі свого боку як внутрішній конфлікт між двома утвореннями, що представляють український народ, але, мовляв, бачать різну політичну стратегію її розвитку»⁶³. Також учений констатував, що «елементи гібридної війни було взято на озброєння Л. Троцьким ще 100 років тому. Про те, що «нас там нст» (виділено нами. – В. К.), він заявив 17(30) січня 1918 р.»⁶⁴.

Заслуговує на увагу й погляд В. Верстюка, який наголошує, що українці не розв'язували громадянську війну, а, оголосивши в січні 1918 р. незалежність УНР, «намагались залишити на скрижальях всесвітньої історії свій власний рядок, дистанціюватись від громадянської війни, яка розгорталась в Росії»⁶⁵. У цій дискусії найближчою до істини є думка В. Смолія, який переконаний, що «частина української політичної еліти, що була винесена на скрижалі влади революційною хвилею, продемонструвала брак політичного й управлінського досвіду, а спроба втілення у життя певною частиною суспільства соціалістичних ідей, на жаль, виявилася невдалим експериментом, що на довгий час втягнув Україну в жорстке протиборство російських червоного й білого рухів»⁶⁶.

Що ж до терміну «визвольні змагання», то його вперше використав й увів у науковий обіг В. Липинський, який у програмі Української демократично-хліборобської партії (1917) наголошував, що українська національна ідея лише тоді зможе оживити етнографічну масу, коли покличе «до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави»⁶⁷.

Учений В. Солдатенко дещо скептично ставиться до цього поняття, зазначаючи, що «останнім часом дослідники нерідко вдаються до не зовсім

⁶¹ Захарченко П.П. До питання про правову природу III Універсалу Центральної Ради. *Актуальні проблеми національного законодавства*. Кіровоград, 2013. Вип. 32. С. 3–9.

⁶² Захарченко П.П. Зовнішньополітична діяльність Центральної Ради Української Народної Республіки на мирних переговорах у Бресті (1917–1918 рр.). *Право України*. 2017. № 11. С. 70.

⁶³ Там само. С. 71.

⁶⁴ Там само. С. 74.

⁶⁵ Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Українські проекти в Російській імперії. Київ, 2004. Т. 1. С. 448–449. (Україна і Росія в історичній ретроспектив : нариси: в 3 т.).

⁶⁶ Смолій В. Вступне слово. *Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Українські землі у центрі цивілізаційної кризи / упоряд. О. П. Реєнт*. Київ, 2015. С. 4.

⁶⁷ *Матеріали до програми [Української демократичної хліборобської партії]*. Ч.1 Лубни, 1917. 31 с.

адекватного терміну «визвольні змагання»⁶⁸, тому використовує у своїх працях вираз «Українська революція 1917–1920 рр.». Варто зазначити, що дослідники тривалий час, а не «останнім часом», вживають термін «українські визвольні змагання», маючи на увазі 1917–1921 рр. Один з авторів газети «Громадський вісник» 1922 р. писав про «період визвольних змагань галицької вітки українського народу»⁶⁹. У 1920-х рр. його використовували К. Левицький, В. Липинський, С. Шелухін, О. Шульгін, а згодом – В. Верига, А. Жуковський, І. Лисяк-Рудницький, І. Мазепа тощо. Так, І. Мазепа зазначав: «Українська революція 1917 року – процес надзвичайно складний», «революція на Україні вибухнула в умовах надзвичайно несприятливих для вільного та незалежного від російських впливів розвитку українських визвольних змагань»⁷⁰. Як переконуємось, дослідник вважав, що українська революція була частиною українських визвольних змагань.

І. Лисяк-Рудницький також ототожнював поняття «Українська революція» та «українські визвольні змагання», проте розрізняв революцію 1917 р.; Українську революцію 1917–1920 рр.⁷¹; українські визвольні змагання 1917–1921 рр. Б. Андрусичин у назві монографії одночасно поєднує і розрізняє ці терміни⁷², трактуючи як два послідовні етапи: 1917–1918 рр. – Українська революція; 1918 р. – визвольні змагання, початок яких пов'язує з першим більшовицьким походом в Україну та початком збройного захисту нашої держави. І. Діак також вважає згадані поняття синонімами, поєднуючи роки Української революції та визвольних змагань⁷³.

Як свідчать історіографічні джерела, терміни «Українська революція», «Українські визвольні змагання» застосовуються для позначення революційних подій, започаткованих Лютневою революцією. Вони виникають одночасно, тобто 1917 р.

Поняття «Визвольні змагання» – ширше, ніж «Українська революція». Їх можна датувати періодом 1914–1923 рр. (починаючи від Січових стрільців, СВУ, а закінчуючи розпуском ЗУНР і тимчасовим припиненням активних дій українства в екзилі (В. Верига, Я. Дашкевич). Терміном «Українська революція 1917–1921 рр.» потрібно називати найвищий етап, апогей визвольних змагань 1914–1923 рр.⁷⁴

⁶⁸ Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ, 1999. С. 45.

⁶⁹ Громадський вісник. 1922. 15 лип.

⁷⁰ Мазепа І.П. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Київ, 2003. С. 27.

⁷¹ Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. Львів, 1991. С. 12, 14, 41, 59.

⁷² Андрусичин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги: нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. Київ, 1995. 192 с.

⁷³ Діак І.В. Українське відродження чи нова русифікація? Київ, 2000. С. 72.

⁷⁴ Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). Київ, 2003. С.16.

Чому саме від Січових стрільців? Бо 1914 р. наш народ уперше за часи бездержавності України згуртувався, щоб зі зброєю в руках боротись за українську національну ідею та державність.

Щодо термінів «Українська Держава» (офіційна назва) і «Гетьманат П. Скоропадського», то в сучасній науковій енциклопедичній літературі вони вважаються синонімами (щоправда, останнє поняття використовується частіше). Щоб уникнути ототожнення і плутанини з гетьманатами XVII–XVIII ст., в історико-правовій та історичній літературі іноді застосовуються терміни «Новий Гетьманат», «Останній Гетьманат», «Другий Гетьманат», «Гетьманат 1918 р.», «Гетьманство» тощо. У радянській історіографії стосовно Української Держави використовувався термін «Гетьманщина», а іноді й принизливий «Скоропадщина». Вважаємо, що «Гетьманат» і «Гетьманщина» – різні терміни. Гетьманат – це правління гетьмана П. Скоропадського в Україні, що розпочалося 29 квітня, а закінчилося 14 грудня 1918 р.; Гетьманщина – усталена в науковій літературі назва Української козацької держави XVII–XVIII ст. Лише окремі дослідники терміном «Гетьманщина» називають Українську Державу 1918 р., безпідставно ототожнюючи поняття «Гетьманат» і «Гетьманщина».

Варто стисло охарактеризувати питання хронологічних меж Української революції. Більшість дослідників датують її періодом 1917–1921 рр. Проте ще й сьогодні це питання, на жаль, залишається дискусійним, тому в наукових працях зустрічаються різні погляди. Зокрема, мінімізований, коли Українська революція обмежується лише діяльністю Центральної Ради, тобто 1917–1918 рр. Проте чимало авторів до цієї доби долучають Гетьманат П. Скоропадського, ЗУНР, період Директорії УНР. Також окремі історики подовжують межі революції до 1923 р., тобто часу розпуску органів ЗУНР в еміграції. Вживається й застаріла хронологія радянської історіографії (1917–1920 рр.).

У період 1917–1920 рр. іноді «вштовхували» й історію ЗУНР. Яскравим прикладом такого підходу може бути розділ колективної монографії «Українська революція і державність (1917–1920 рр.)»⁷⁵. Однак наприкінці 1990-х рр. захищено дисертації В. Великочого, М. Кобилецького, І. Лісної тощо, присвячені дослідженню різних аспектів історії ЗУНР, хронологічні межі якої обмежено 1918–1923 рр. До речі, відрадним є те, що дослідники з діаспори дотримувались таких же хронологічних меж, вивчаючи історію ЗУНР. Наприклад, Сидір Ярославин (справжнє прізвище Ісидор Сохоцький) традиційно висвітлював історію визвольної боротьби періоду ЗУНР в межах 1918–1923 рр.⁷⁶ Його хронологію сьогодні підтверджують автори тритомної енциклопедії⁷⁷.

⁷⁵ Українська революція і державність (1917–1920 рр.) / авт. кол.: Т. А. Бевз, Д. В. Веденєєв, І. Л. Гошуляк [та ін.] Київ, 1998. Розд. 4. С. 116–144.

⁷⁶ *Ярославин С.* Визвольна боротьба на Західно-Українських Землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. 184 с.

⁷⁷ *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923.* У 3-х т. Івано-Франківськ, 2018. Т. 1. 688 с.

Слід зазначити, що об'єктивне вивчення національно-визвольних змагань періоду 1914–1923 рр. розпочалося з досліджень сучасних науковців лише наприкінці 1990-х рр. Це пояснюється тим, що в попередні роки відбувалося активне накопичення нових історичних знань про згадану добу, її етапи й суть, без чого було неможливим ґрунтовне переосмислення наукового доробку з проблеми (низка публікацій В. Вериги, В. Верстюка, Я. Грицака, Я. Дашкевича, О. Реєнта, О. Рубльова тощо).

Характерною особливістю нового підходу до аналізу зазначеної проблеми є еволюція поглядів дослідників стосовно датування визвольних змагань. Так, у статті «Хто завинив?» (1979) В. Верига зазначав, що згадані події відбувалися упродовж 1917–1920 рр.⁷⁸, а в іншій праці (1998) – 1914–1923 рр.⁷⁹ Змінювалися й погляди Я. Грицака, який спочатку датував визвольні змагання 1917–1920 (1992), потім 1917–1921, 1914–1921 (1996), а насамкінець 1914–1923 (1999)⁸⁰ рр.

Історіографічний огляд наукового доробку з аналізованого питання дозволяє підсумувати, що вивчення подій досліджуваної доби на західноукраїнських і наддніпрянських землях без урахування їх взаємозв'язку і взаємовпливу (не як єдиного цілого), політичного розвитку українства загалом, за закріпленими штампами радянської історіографії, нехтуючи тогочасними загальноукраїнськими здобутками в розвитку та реалізації державницької, національної й соборницької ідеї – є застарілим. Для ґрунтовнішого розгляду цього аспекту проблеми варто здійснити екскурс в історію розвитку його історіографії. Характеризуючи внесок попередніх поколінь науковців у дослідження проблеми, потрібно наголосити на недостатній опрацьованості багатьох її питань, на необхідності застосування нових методологічних підходів, сучасного термінологічно-понятійного апарату, унормування хронологічних меж, що призвели до появи публікацій, в яких досліджуються ті ж самі події та процеси, але з неймовірною кількістю варіантів назв, дат. Так, З. Книш обрав такі: «Визвольні змагання і боротьба 1914–1920 рр.», «визвольні війни 1914–1920 рр.», Н. Мизак досліджував згадані процеси в межах 1914–1921 рр., О. Павлишин писав про українську революцію 1914–1923 рр., російський історик В. Булдаков «скромно» називав ці події «Революційними змінами 1917–1921 рр. в Україні», В. Солдатенко віддавав перевагу терміну «Українська революція 1917–1920 рр.», О. Станімір – «Визвольні змагання 1917–1920 рр.». В англomовному збірнику статей за редакцією Т. Гунчака

⁷⁸ Верига В. За межами Батьківщини. Львів, 2002. С. 270–273.

⁷⁹ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр.: у 2 т. Львів, 1998. 2 т.

⁸⁰ Грицак Я.І. До генези ідеї політичної самостійності України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ, 1992. С. 121; *Його ж*. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ, 1996. С. 102–165; *Його ж*. Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації. *Україна модерна*. Львів, 1999. Число 2/3, С. 254–69.

вказується, що революційні перетворення відбувались упродовж 1917–1921 рр. У таких же хронологічних межах досліджували ці події науковці Л. Мельник («Національно-соціальна революція»), І. Онищенко, В. Сідак («Українська революція»), О. Рєєнт, О. Рубльов («Українські визвольні змагання»), А. Річинський («Церковно-національна революція»), І. Преловська («Українські церковно-визвольні змагання»). Д. Мейс мовить про «Визвольні змагання 1917–1922 рр.», Б. Романів – про революцію в Україні 1917–1922 р. Б. Футей завершує розгляд подій 1922 р. Термін «доба визвольної боротьби в Україні від березня 1917 до березня 1923 рр.» використав О. Терлецький. На відродженні української державності 1917–1921 рр. наполягав О. Полянський. Згадавши різні варіанти вживання в історіографії основних термінів і хронологічних меж історичної події, наголосимо на її неоднозначному тлумаченні, що існувало наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Сьогодні підходи до трактування порушеної проблеми кардинально змінилися. Термін «Українська революція 1917–1921 рр.» використовується більшістю дослідників. Хоча науковці, освітяни, державні та політичні діячі дотримуються усталених хронологічних меж цієї визначної події (це відображено й у науковій літературі, новітніх підручниках, Указах Президента України № 297/2007 «Про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників», № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»), у книзі «Деміурги революції» (2017), присвяченій 100-річчю Української революції 1917–1921 рр., В. Солдатенко вживає традиційний радянсько-більшовицький штамп «1917–1920 рр.»⁸¹. А як же бути з Ризьким мирним договором березня 1921 р., масовим національно-визвольним рухом селянства проти більшовиків в Україні, рейдами військ Н. Махна влітку 1921 р., Другим Зимовим походом Армії УНР 1921 р.? Невже ці події не стосуються доби Української революції? Звичайно, стосуються! Більше того, вони свідчать про її трагічне завершення, а тому на них варто зосередити особливу увагу і не замовчувати.

Повернімося до 1921 р. Частина дослідників вважає кінцем Української революції Другий Зимовий похід, що відбувся в листопаді. Чимало істориків обстоює думку, що завершення національної державності на цьому етапі історичного розвитку України розпочалося з ратифікації Ризького мирного договору 18 березня. Про це мовить А. Іванова⁸². Варто погодитися з висновком В. Вериги, що збройна боротьба за самостійність і соборність України продовжувалась аж до 1921 р.⁸³ Крім цього, група дослідників зазначає, що

⁸¹ Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920. Київ, 2017. 748 с.

⁸² Іванова А. Законодавчий процес і законодавча техніка в період Центральної Ради, Гетьманату П.П.Скоропадського та Директорії: монографія. Київ, 2011. С. 41.

⁸³ Верига В. За межами Батьківщини. Львів, 2002. С. 265.

«1920 рік не став для України роком останніх боїв радянської влади зі своїми супротивниками. Були розгромлені армії Пілсудського та Врангеля, але в Україні громадянська війна на цьому не завершилась, лишився ще один незловлений «ворог» – селянство. [...] Все це й призвело до спалаху селянської війни в Україні, пік якої припадає на 1920–1921 роки»⁸⁴.

Свідченням докорінного переосмислення сучасними науковцями національних державотворчих процесів стало двотомне видання «Нарисів історії Української революції 1917–1921 рр.». Автори зуміли відійти від більшості суперечливих й однозначних інтерпретацій Української революції, що переважали в працях істориків 1990-х рр. На їхню думку, сучасні дослідження побудовано за етапами розвитку форм національної державності, що становлять зміст Української революції 1917–1921 рр.

Варто зазначити, що у новітніх історико-правових розвідках намітилася спроба подолати усталені схематичні пояснення подій революції, уникнути релятивізації історичного процесу під час висвітлення національного державо- та правотворення. Аналіз цих видань дозволяє стверджувати, що більшість сучасних дослідників намагається осягнути сутність революції в дискурсі інтенціональності, тобто мотивації й спрямованості історичної дії.

У «Нарисах...» констатується, що «системні дослідження вітчизняних учених переконливо доводять, що породжена розпадом російського імперського організму, Українська революція у процесі свого розвитку набула виразних самодостатніх форм, перетворившись на окреме історичне явище. Історія Української революції має всі ознаки наукової концепції: а) провідну ідею – відродження та консолідація української нації для творення власної держави; б) історичний час – добу 1917–1921 рр.; в) провідного рушія соціального і національного прогресу – український етнос та його політичну еліту; г) систему аргументації, яка спирається на ґрунтовну історіографічну спадщину та потужну джерельну базу (архівний, археографічний, мемуарний та інші сегменти). Ця концепція базується на цілком доведеному факті домінування в її розвитку національно-визвольного компонента, що надає їй специфічних рис і вирізняє серед інших революційних потоків».

Публікація другої книги фундаментального науково-бібліографічного видання «Українська революція і державність (1917–1921)» сприятиме подальшій активізації зусиль наукової спільноти, особливо молодих учених, ґрунтовному вивченню, узагальненню та осмисленню різних аспектів історії національного державотворення доби Української революції 1917–1921 рр.

Валерій Капелюшний

доктор історичних наук, професор

⁸⁴ Іваненко В.В., Голуб А.І., Удод О.А. Очищення правдою: відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя. Київ, 1997. С. 71.

ВІД УКЛАДАЧІВ

Науково-бібліографічний покажчик «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)» хронологічно продовжує попереднє видання 2001-го року, що було позитивно оцінене фахівцями-істориками. Він підготовлений відповідно до плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 рр. та вшанування пам'яті її учасників, розробленого Українським інститутом національної пам'яті і затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р за підписом Прем'єр-міністра України на виконання Указу Президента України П. Порошенка №17 від 22.01.2016 р.

У бібліографічному покажчику зібрано та систематизовано назви друкованих матеріалів, що репрезентують науковий доробок про Українську революцію та становлення державності в 1917–1921 рр., створених нашими ученими упродовж 2002–2018 рр., які надійшли до фондів НБУВ до 01.03.2019 р. Мета видання – донесення історіографічної та джерелознавчої інформації науковцям, викладачам вищих навчальних закладів, а також усім тим, хто вивчає новітню історію України й національну культуру. Видання охоплює різноманітні матеріали українською та іншими мовами, незалежно від місця їх публікації.

При підготовці покажчика використано такі бібліографічні джерела: *Пиріг Р. Я.* Джерела з історії Української революції 1917-1921 років: кінофото-документи та інформаційно-довідкова література / Р. Я. Пиріг // Архіви України. – 2012. – № 1. – С. 111–116. – Бібліогр. в кінці ст.; *Гай-Нижник П. П.* Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) : довідник / П. П. Гай-Нижник. – Київ, 2004. – 46 с.; Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.) : анот. покажч. арх. кримінал. справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ / упоряд. В. М. Василенко; Служба безпеки України, Галузевий держ. архів, НАН України, Ін-т історії України. – Харків : Права людини, 2015. – 232 с.; Велика українська енциклопедія: тематичний реєстр гасел з напрямку «Історичні науки» (історія України, всесвітня історія) / уклад. С. І. Гірік [та ін.]; ред. А. М. Киридон; Держ. наук.

установа «Енциклопедичне видавництво». – Київ : [б. и.], 2017. – 240 с.; *Уривалкін О.* Довідник з історії України (з початку ХХ століття й до сьогодення). – Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня "Рута"», 2018. – 524 с.; Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр. Справа «Петлюрівські отамани» : анований покажчик / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Служба безпеки України, Галуз. держ. архів; упоряд.: В. Василенко, В. Даниленко. – Київ, 2011. – 223 с.; *Андрієвська Л. В.* Виставка «Українська дипломатія: перші кроки на міжнародній арені» / Л. Андрієвська [та ін.] // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. / Укр. НДІ арх. справи та документознавства. – Київ, 2006. – Вип. 8. – С. 309–311 тощо.

Також переглянуто періодичні видання за 2001–2018 рр., зокрема діаспорні («Сучасність», «Визвольний шлях», «Український історик»), прикнижкову і пристатейну бібліографію, каталоги НБУВ, Науково-довідкової бібліотеки Центральних державних архівів України, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, бібліотек інститутів Національної академії наук України, зокрема Інституту історії України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса тощо.

У покажчику описано назви офіційних документів, монографій, дисертацій, наукових статей з часописів, збірників, наукових записок вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ, науково-популярних і мемуарних публікацій, книг, брошур, авторефератів дисертацій, тез, матеріалів наукових конференцій, рецензій тощо.

Науково-бібліографічне видання складається з семи розділів і восьми допоміжних покажчиків. Літературу в розділах розміщено за абеткою.

У «Загальному розділі» вміщено назви публікацій, документів про добу Української революції загалом, а також матеріали про політичні партії цього періоду та літературу про їх діяльність з анотаціями.

У другому розділі «Доба Української Центральної Ради. Українська Народна Республіка» описано «Універсали», «Конституцію», документи, матеріали з питань державотворення, промисловості, фінансів, економіки, культури, науки, освіти цього періоду.

У третьому розділі «Українська Держава Павла Скоропадського» вміщено назви документів, матеріалів з питань культури, науки, освіти, зокрема ухваленних законів, постанов про заснування Української академії наук, Національної бібліотеки, вищих навчальних закладів, архівних установ.

У четвертому розділі «Директорія Української Народної Республіки» описано публікації про Акт Злуки, матеріали дипломатичних місій, становлення органів влади в процесі національного державотворення.

У п'ятому розділі «Західноукраїнська Народна Республіка. Акт Злуки УНР і ЗУНР» вміщено бібліографічні описи літератури про Галичину, Закарпаття, Буковину.

Шостий розділ «Російська більшовицька експансія в Україну» складається з назв друкованих матеріалів, присвячених цій проблемі. Укладачі врахували досвід авторів бібліографічних видань з історії Радянської України, увели в бібліографічний обіг нові джерела та дослідження.

У сьомому розділі «Антибільшоцицький Білий рух» уміщено назви праць про повстанський рух проти білогвардійських військ.

Довідкові видання, енциклопедії, тематичні довідники, путівники, біобібліографічні словники, що містять відомості з досліджуваної теми, зокрема, про діячів доби Української революції, праці, присвячені окремим постатям, відображені в кожному розділі і предметному покажчику.

Для зручності користування покажчиком, з метою оперативного багатоаспектного пошуку необхідних джерел, розкриття змісту основної частини додано вісім допоміжних покажчиків: іменний, хронологічний, предметний, географічний, список скорочень, реєстр назв та їх написання доби Української революції, покажчики періодичних та продовжуваних видань, використаних альманахів, збірників та матеріалів конференцій.

У хронологічному покажчику зафіксовано кількість публікацій за кожний рік упродовж 2002-2018 рр.

В іменному покажчику прізвища, криптоніми, псевдоніми, що зустрічаються в основному тексті видання, розміщено за алфавітом.

Предметний покажчик укладено за рубриками, що відповідають періодизації Української революції 1917–1921 рр., з відповідним термінологічним наповненням, розробленим Інститутом історії України НАНУ, цифровими посиланнями кожного бібліографічного запису.

Географічний покажчик побудовано за алфавітом географічних назв.

Призначення інших покажчиків вказано в їхніх назвах.

Для більш оперативного пошуку інформації в покажчиках вказано порядкові номери бібліографічних записів.

У процесі підготовки видання до друку, зважаючи на його обсяг, покажчик поділено на дві книги, у яких збережено наскрізну нумерацію записів та сторінок: Кн. 1 містить записи за №№1-4335, Кн. 2 - №№ 4336-6614, а також тексти усіх покажчиків (С. 974-1168).

Видання містить 6614 бібліографічних записів, більшість з яких переглянуто *de visu*.

Зауваження і побажання просимо надсилати на адресу:

03039, Київ-39, Голосіївський проспект, 3,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Відділ національної бібліографії

(електронна адреса: <http://nbuv.gov.ua/node/1262>).